

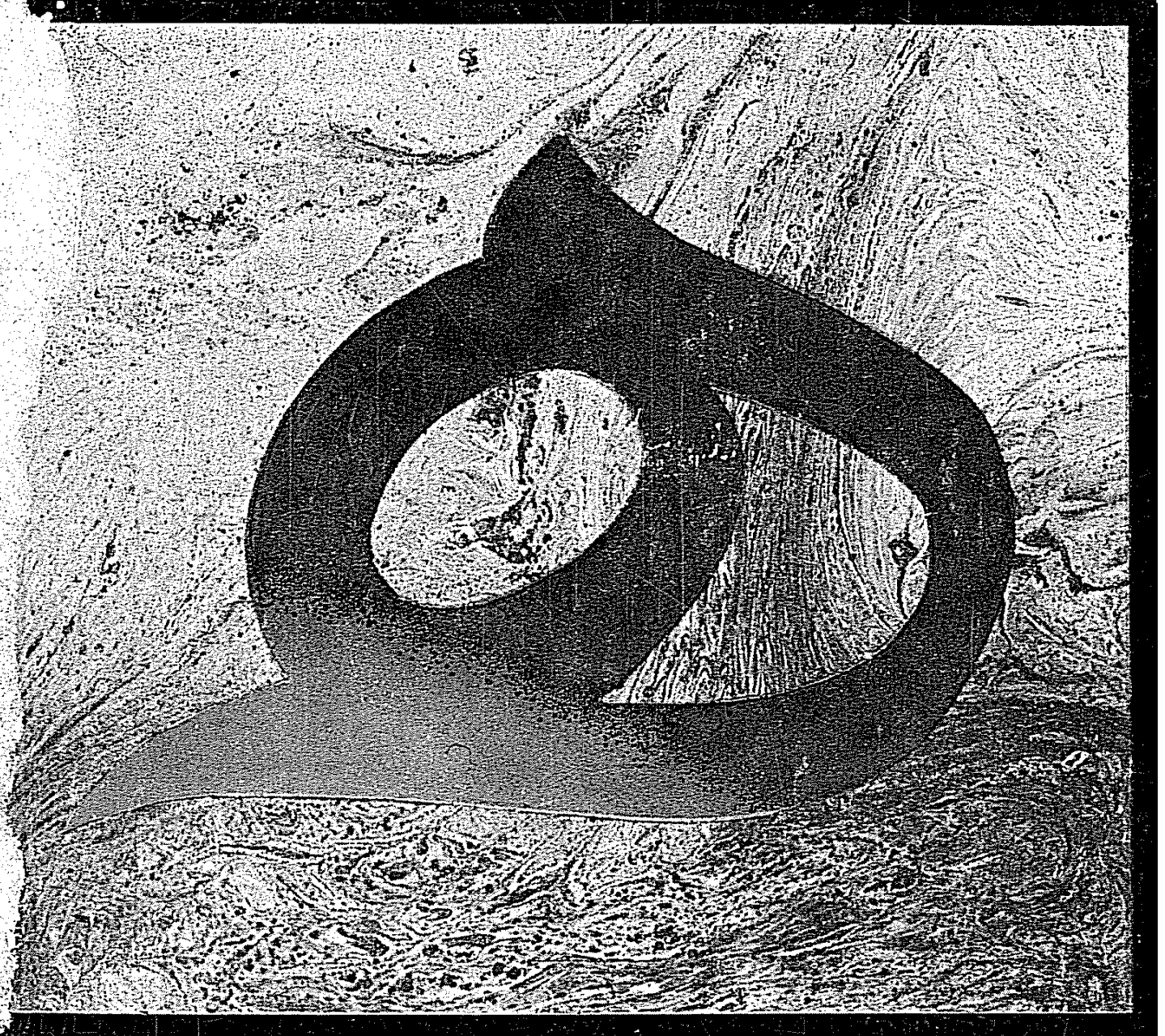

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

DİYANET DERGİSİ

(1981 YILLIĞI)

HİCRET ÖZEL SAYISI

Bismillahirrahmanirrahim

İctihad ve Modern Zmandaki (Çağdaki) Rolü

Yazan :

Doç. Dr. Ali ŞAFK

İslâmî İlimler Fakültesi

İslâm Hukuku Kürsüsü Başkanı

GİRİŞ

İslâm dininin birinci aslî kaynağı Kitap, yani Rasulullah'a indirilen Kur'ân-ı Kerim'dir. Hz. Peygamber (A.S.) ın hadisleri, Kitabullah'ın bir tefsiri mahiyetinde olduğundan ve vahye dayandığından Sünnet-i Rasulullah da, dinî hükümlerin ikinci büyük kaynağı olmuştur.

Kitap ve Sünnette tesbit olunan dinî hükümler, her devirde geçerli olup, karşılaşılan yeni cüz'î mes'elelerin halinde ilk ana kaynaklardır. Ancak bu hükümler, şümul bakımından herşeyi içine alan ve her mes'elenin haline ışık tutan genel kaideler ise de, miktar bakımından sınırsız değildir. Halbuki tâ Resulullah (A.S.) zamanından itibaren olup biten hâdiseler, karşılaşılan şartlar ve durumlar zaman içinde sınırsız hale geldi. Bu durum her zaman ve asırda da devam etmektedir. Mensubu bulunduğu İslâm ise; beşerin her asırda karşılaşacağı problemleri halletmeye ve cevaplandırmaya yeterli olan universal bir ilâhî dindir. İslâm böyle olduğu gibi, getirdiği hükümler de böyledir. Ancak bu sınırsız cüz'î, ferî meselelere ve karşılaşılan yeni hâdiselere, aslî iki kaynakta mevcut olan hükümlerle cevap vermek her zaman mümkün olmaz. İşbu gerçeği gören ve sezen Hz. Peygamber ve Ashabı, o iki ilâhî kaynağın ışığında ve istikâmetinde yeni dinî kaynakların varlığını kabul eylemişler ve karşılaşılan meseleleri onlara halle çalışmışlardır. Muaz b. Cebel hadisi bunun ilk

ve açık örneğidir. Rasulullah, onu Yemen'e vali gönderirken ne ile hükmedeceğini sormuş, o da önce Allah'ın Kitabı ile, onda bir hüküm bulamazsa Rasulullah'ın sünnetiyle, onda da bir hüküm bulamadığında kendi rey ve ictihadiyle amel edeceğini belirtmiş, Rasulullah (A.S.) da Muaz (R.A.) ın bu cevabını olumlu karşılamış, böyle bir cevaptan ötürü Allah'a hamd ü senalarda bulunmuştur ⁽¹⁾ Hz. Ömer ve Hz. Ali'ye kadılıkta bulunan Şu-reyh'e de Halife Ömer (R.A.) şöyle bir mektup göndermiştir : Allah'ın Kitabı ile karar ver, onda bir hüküm bulamazsan Rasu-lullah'ın sünnetiyle hükmet, onda da bir hüküm bulamazsan kendi reyinle ictihadda bulun ⁽²⁾.

Şu duruma göre ictihad, İslâm dininin ve hukukunun «E-DİLLE-İ ERBAA» (Dört Delil) sından dördüncüsüne, (KIYAS-I FUKAHÂ» içerisine girmektedir.

İCTİHADIN TARİFİ VE İZAHİ

İctihad الاجتهاد kelimesi, c ü h d جد

kelimesinden alınmıştır. Lügatte; normal işlerden daha fazla bir gayreti gerektiren işte sarfedilen gayret, tahammülü güç durum, olanca takatın harcanması... gibi mânâlara gelir.

Hukuk dilinde ise; Delillerden fer'i, hukukî hükümler çıkarmada fakih müctehidin olanca gayretini sarfetmesidir.

Şu tariftten ehemmiyeti anlaşılan ictihad işi, rastgele bir kişi tarafından değil, ileride ictihadın şartlarından da anlaşılacağı üzere, ancak fakih müctehidlerce yapılabilir. Fakih müctehid olmayan birilerinin yaptığı iş, hüküm çıkarma ictihad sayılamaz. Müctehid kişinin bütün ilmî gücünü sarfettiği, halle çalıştığı iş hukuk sahasında olmalıdır. Fakih birisinin hukuk dışın-da yaptığı, hallettiği bir iş ve mesele ictihad sayılamıyacağı gibi, fakih ve müctehid olmayan bir kimsenin hukuk sahasında, her türlü ilmî gücünü harcayarak hallettiği bir mesele ve yaptığı iş de ictihad sayılamaz ⁽³⁾.

1 — El-Buharî, sulh 5, şurut 9. Tirmizî, ahkâm 3.

2 — Serahsî, el-Usul c. 2/115 Kahire?

3 — Kemal b. Humam, et-Tahrir c. 3/291, Mısır Bolok 1316, İbnu Abidin, Hâşiyetü Dürrü'l-Muhtar c. 1/57 Mısır 1307. Muhammed Musa Tuvane, el-İctihad s. 98 Kahire 1973.

İctihadda bulunacak kişi ile ictihadın hangi sahada yapılabilceğı bu şekilde sınırlandırıldığı gibi, tarif üzerinde duranlar hukukun her sahasında, her şer'î delilin bulunduğı yerde ictihadın da söz konusu olabileceğini belirtmişlerdir. İşi bu yönden de bir sınırlandırmaya tabi tutmuşlardır. Şöyle ki; kat'î, açık nasların bulunduğu yerde ictihada müsaade yoktur (4). Aklî ve herkesce bilini kavranabilen meselelerde herkes birleşir ama hata edenler günahkârdır. Fakat hukukta mevcut zannî, ihtimâlî meselelerde ictihadda bulunur fakat işbu ictihad sonucu kişi isabet ederse iki sevaba, hata ederse bir sevaba ulaşacağı hadislerde belirtilmiştir. (5) Hata hali günah bir iş sayılmamıştır. Kı-sacası zannî hususlarda açık bir delilin, nassın bulunmadığı yerlerde müctehid kişinin ictihadda bulunması, halkın sorularını cevaplandırması teşvik edilmiştir. (6).

Böyle bir ictihad işi ehemmiyetine göre sınıflandırılmıştır. Şöyle ki;

1 — Yapılması zarurî (Farz-ı ayn) ictihad : Sorulan mese-lenin şayet âniden gelip geçmesinden korkulursa o zaman ya-pılması gereken ictihad. Böyle bir soru kendisine sorulan kişi üzerine cevabını vermek farzdır. Zira ilim erbabının aslî göre-vi bu nevi meseleleri halletmektir.

2 — Farz-ı kifâye ictihad : Sorulan meselenin derhal gelip geçişinden endişe edilmezse o zaman soru sorulan kişinin cevap vermesi Farz-ı kifâyedir. Soru sorulan kişi tek değil de birden fazla ise o zaman her birisinin üzerine düşen, gerekli cevabı a-raştırmasıdır. Ama bu araştırma işi kesin bir zaruret taşımaz.

İctihad kudretine sahip kişi bu işten vazgeçer, sorulan hu-susta ictihadda bulunmazsa günahkâr olur. Ama müctehidler-den biri cevap vermişse diğerlerinden bu borç, külfet düşer. Bir özürlü olmadan ictihadda bulunmayı terkeden müctehid kişi gü-nahkârdır.

4 — Bak Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye md. 14. «Mevrid-i Nasda ictihada mesağ yoktur.» denilmektedir.

5 — Buharî, ı'tisam 20, 21. Müslim, akdiye no: 15. Ebu Davud, akdiye 2. Neseî, ahkâm 2, kuzzât 3. İbnu Mace, ahkâm 3. Müsnedü Ahmed c. 4/168, 204, 205.

6 — et-Tahrir c. 3/292.

3 — Mendûb (Güzel karşılanmış) ictihad : Ortalıkta hiçbir sual ve mesele yokken müctehid ictihadda bulunursa, bu ilim adına bir hizmet olup mendûbdur.

4 — Haram (Yasak) ictihad : Ortalıkta kesin bir delil varken kişinin ictihadda bulunmasıdır. Zira açık hukukî hükmün bulunduğu yerde ictihada müsaade edilmemiştir. Yakîne sarılmak ve şüpheli şeyi bırakmak İslâm hukukunda umumî bir kaidedir. (7)

Müctehid derecesine ulaşamamış âlim kişinin işi ise; fakih müctehidlerin tercih ve tâshih eylediklerini aynen almaktır. Müteaddid fikirlerin bulunduğu yerlerde örf ve âdetin, insanların durumunun, en uygun fikri ve ictihadı almada önemli rolü vardır. (8) Bilgi ile amel, bilgisiz sekk ve tereddüden her zaman önde gelir. (9)

İctihadın hukukî esasları üzerinde durulmayacak, biraz sonra şartları ve rükünleri belirtilecektir. İctihadın, fikir beyanının önemi konusunda Ömer B. Abdülaziz şöyle dermiş;

«Hz. Muhammed'in ashabının bir hususta ihtilâf etmemeleri beni memnun eylemez. Çünkü onlar bir hususta ihtilâf eylemese, o zaman ruhsat diye bir şey söz konusu olmazdı.» (10)

İCTİHADIN ŞART VE RÜKÜNLERİ

İctihadın tarifinden de anlaşılacağı gibi, rükünleri kısaca şöyle sıralanabilir :

1 — Büyük bir gayretin sarfedilmesi, (Buna arapçada cühd denilir.)

2 — Müctehid : İctihadın fakih bir müctehid tarafından yapılması icap eder. Rastgele birisinin yaptığı iş ya ictihad değildir yahutta daha önce verilmiş bir ictihadı araştırmadan ibarettir.

7 — a. e. c. 3/292, el-Usul c. 2/116.

8 — Hâşiyetü Dürer c. 1/57.

9 — el-Usul, c. 2/293.

10 — a. e. 1/52. İctihadın değişik tarif ve açıklamaları için bak; el-İctihad s. 98 v.d. el-Amidi, el-Jhkâm fî usul'l-Ahkâm c. 3/140, Kahire 1968. el-Gazalî, el-Mustasfa c. 2/354, Mısır Bolak 1324.

3 — Zannî fer'î bir hukukî meselenin olmasıdır. Hukukun dışında bir ilimde yapılan araştırma, ictihad değil;

4 — Hukukî bir delilin bulunmasıdır. Müctehid kişinin, tafsîlî ve fer'î bir neticeye ulaşması için aynı zamanda icmalî genel kaide ve hükümlere de uyması gerekir. ⁽¹¹⁾

İctihad gibi önemli bir işte umumî, esaslı ve tamamlayıcı bir kısım şartlar aranır ki, aslında bunların çoğu müctehid kişinin şahsî ve ilmî seviyesi ile yakından ilgilidir. Onun için burada sıralanacak şartlar hem ictihad işlemi ve hem de müctehid kişide aranılan şartlardır.

A — UMUMİ ŞARTLAR :

1 — BÜLÜĞ : Gayrı bâliğ birisi böyle bir işle mükellef tutulmadığı gibi, kendisinde kâmil bir akıl gücü de yoktur, gelişmemiştir. Bazı kişiler bülüğdan önce zekî, keskin görüşlü olabilir ama bu normal bir hadise değil, istisnadır ve aklın tam olgunluğu ancak bülüğla mümkündür.

2 — AKIL : Her ilim için olduğu gibi ictihad ilmi için de akıl şarttır. Müctehid kişi selim bir akıl sahibi olmalıdır. Akla ârız olan bir hastalık bulunmamalıdır.

3 — KESKİN GÖRÜŞ : Fakih kişinin bizzat kendisi, sözlerden maksadın ne olduğunu, hükümlerin nelere dayandığını en ince şekilde bilmeli ve sezmelidir.

4 — İMAN : İctihadda bulunacak kişi öncelikle ictihatta bulunacağı sahadaki esaslara, hükümlere içten inanmalıdır ki yapacağı işin de inanılarak yapıldığı anlaşılır. Kur'ân ve sünnete inanmayan birisinin, oradaki hükümlere dayanarak ictihatta bulunması sıhhatli ve muteber sayılamaz ⁽¹²⁾.

B — TEMEL ŞARTLAR :

Belirtilen vasıfları, şartları taşıyan her kişi yine de ictihada tevessül edemez, kalkışamaz. İlim erbabı bu konuda güvenilir bir ictihadın vukuu için çok önemli diğer bir kısım şartları sürmüşlerdir. Şöyle ki;

11 — el-İctihad s. 121-124.

12 — el-İhkâm c. 3/129. el-Mustasfa c. 2/51-52. et-Tahrir c. 3/294. el-İctihad s. 160-167.

1 — **Arap dilini bilmek** : Bir hukukta ihtisas ve ictihad erbabından olabilmek için o hukukun dilini bilmek nasıl şart ise, İslâm hukukunun dili, Vahiy lisanı Arapçayı bilmek de bir islâm müctehidi için en önde gelen şarttır. Sarf, Nahv, Belağat... İlimlerini, kelime ve terkiplerin mânalarını... bilmelidir. Hiç şüphesiz o kişinin, arap dilinde çok yüksek seviyeye çıkmış bir arap şâiri veya edibi kadar arapca bilmesi istenilemez, beklenemez.

2 — **Usulü fıkıh kaidelerini bilmek** : Hükümlerin umumî ve hususîlerini, cereyan eden hâdiselere ne şekilde tatbik edileceğini, ne gibi hükümler çıkarılabileceğini, nasların ve kıyâsın vârid olduğu yerleri bilmelidir ki, o kişi hataya düşmesin. Her türlü mantık kurallarını, hüküm çıkarmada uygulanan ve uyulan kıyas metodlarını vesair hususları bilmesi gerekir.

3 — **Esas itibarıyla mübah olan ve olmayan yerleri, sahaları bilmek** : Kitap, sünnet ve icma ile ne gibi şeylerin yasaklandığı, nelerin yasaklanmadığı, haram, mübah veya şüpheli olanların neler olduğu ve özellikle mübah veya şüpheli görülenlerin istishap, maslahat yönünden halka fayda ve mahzurlarının neler olduğu veya olacağı bilinmelidir ki, hüküm istinbatında hataya düşülmesin. (13)

C — ANA ŞARTLAR :

Burada söz konusu şartların özelliği; bir kimse daha önce belirtilen şart ve vasıfları taşımasına rağmen aşağıdaki şartları şahsında bulundurmuyorsa, yine müctehid sayılamaz. Bu ana, şartlar şöyle sıralanabilir :

1 — **Kur'ân-ı Kerim'i bilmek** : Müctehid kişi, Kur'ân'ın lâfızlarını teker teker ve terkip halindeki manalarını, hukukî mânalarının neler olduğunu, kanun koyucu (Şârii) nun kastını, konulan hükümden sağlanan fayda ve bertaraf edilen kötülüğün neler olduğunu bilmelidir. Nasların; âmm, hâs, mücmel, sarîh olanlarını ve benzerlerini, nüzûl sebeplerini, nâsih ve mensûhlarını, hükümlerin teâruzu (çatışması) halinde tercih kaidelerini... müctehid kişi bilmek zorundadır.

13 — el-Mustasfa c. 2/351, el-Beyzavî, el-Minhac c. 3/126 Mısır Bolak 1316.

Her ne kadar bazı fâkihler, müctehid kişinin Kur'ân'ın tamamını bilmesini, ezberlemesini, şart koşarlarsa da, çokları hukukî hükümlerle ilgili âyetleri bilme ve ezberlemenin yeterli olduğunu belirtirler.

2 — **Sünneti bilmek** : Dinin ve hukukun kaynağı olan sünneti bilmekte bir müctehid için şarttır. Tedvinden önce râvilerden öğrenmek, tedvinden sonra da hadis kitaplarından sünnetleri öğrenmek mümkündür. Kur'ân-ı bilmekteki şartlar burada da aynen geçerlidir. Müctehid kişi ahkâmla ilgili sünnetlerin neler olduğunu, yerini bilmeli mümkün olduğu nisbette ezberlemelidir. Ahkâm hadisleri hakkında muhaddis ve fâkihler neler söylemiştir, bütün bunlar üzerinde durulmalıdır.

3 — **Şeriatın maksadlarını anlamak** : Allah ve Rasulünün koymuş oldukları umumî ve hususî hükümlerden maksad nedir? Niçin o tarzda bir hüküm konulmuştur? Ona olan ihtiyaç, duyulan zaruret, varılan iyi sonuçlar nelerdir? Mevcut umumî veya hususî hükme göre amel ve hareketin sonucu ortaya çıkacak hususlar ile şeriatın maksadları arasında uyuma ve zıddiyet nelerdir? Bütün bunları anlamak ve bilmek şarttır.

4 — **Küllî kaideleri bilmek** : Buradaki küllî kaidelerden maksad; fıkhnın ve usulü fıkhnın temel küllî kaide ve esaslarını bilmektir. Ancak bu şartın gerçekleşmesiyledir ki, kanun koyucunun maksadı anlaşılır, hüküm çıkarmak kolaylaşır. Fakat işbu küllî kaideler biraz ızaî olup mezhepten mezhebe göre değiştiği gibi müctehidlerin değerlendirmelerine göre de değişir. ⁽¹⁴⁾

Alimlerin beyanına göre müctehid kişi yukarıdaki ilimlerin hemen her birini vasatî bir şekilde bilmelidir. Subkî ve Begavî şöyle derler : «Eğer bir kimse Kitabı, Sünneti, Selef, Ülehasının ittîfak ve ihtilâf eyledikleri yerleri, Arap dilini, Kıyas ilmini, tafsîlâtı ile bilirse, o, müctehid mertebesine ulaşmış kişidir. Yoksa bütün ilimleri, her şeyi bilmesi şart değildir.» ⁽¹⁵⁾

14 — el-Mustasfa c. 2/350-353, Şerhu'l-Esnevî li'l-Minhac c. 3/200, Mısır, Bolak 1317. Şatîbî el-Muvafakat c. 3/351-352, 4/105-106, Mısır? el-Buhârî, Müsellemlü's-Sübût c. 2/383, Bolak 1322, el-İctihad s. 179-183.

15 — es-Subkî, Cemu'l-Cevâmî c. 2/383, Mısır?. Daha fazla bilgi için bak; el-İctihad s. 194-199.

D — TAMAMLAYICI ŞARTLAR :

Burada belirtilecek şartlar; ictihad kudret ve kabiliyeti ile doğrudan ilgili olmayan bir kısım şartlardır. Ancak müctehidlik mertebesine ulaşmış kişinin ictihadda bulunurken riâyeti faydalı, bir noktada gerekli şartlardır. Bunlar da;

1 — İctihad yapılacak konu ve olaya dair kat'î bir delil bulunmamalıdır.

2 — İhtilâflı yerleri bilmek : Böylece boş yere vakit harcamayacağı gibi mevcut nasları, hükümleri ve icmaı da ihlâl etmemiş olur. Aksine ihtilâflı yeri bilmekle zaman kaybetmeden ictihad işine girer.

3 — Müctehid kişinin doğruluğu ve takvası : İctihad için şart değilse de ictihadın, fetvanın kabulü, güvenilirliği için şarttır. Fâsik birisi de aynı neticeye ulaşabilir. Ama dürüst takva sahibi birisinin vardığı netice, dininin ve dünyasının gereğidir. Diğerisi ise, sırf nefis ve dünyasının gereği. Müctehid kişi hevâ ve hevesin tesirinden, bid'atlardan kaçınmalıdır. İşte bu şart sonucudur ki, hevâ ve bid'at ehlinin mezhebinin bâtıllığına inanılmıştır. Müslüman kişi mümkün oldukça bu kaideye uymalıdır. (16)

İşte bütün bu umumî ve hususî, temel veya tamamlayıcı şartların bulunmasından sonradır ki bir kimse, ilmî seviyesine göre ya mutlak ya da meselede müctehid olabilir. Ama bu şartları taşımayanlar ve Kapitalizm, Komünizm, gibi bugün yer yüzünde mevcut, islâmî olmayan sistemlere bağlı ve hayran Müslüman kişiler dinî ve millî şahsiyetlerinden uzaklaşarak din işlerini hafife almak, islâmî hükümlerde güya ictihadda bulunmak suretiyle öbür sistemlerden birine yaklaştırmak gayretine girişmektedirler. İslâm'ı öyle göstermeye çalışmaktadırlar. Onların bu hareketi, tamamen hissi ve körün fili tarifine benzetilmektedir. İslâm'ı tam anlamayan bilmeyen bir müctehid de, onu tamamen başka bir şekilde tarif etmekte, anlamakta ve anlatmaktadır (17)

16 — el-Tahrir c. 3/292-293, 294-296, 298-300, 301-304. el-Esnevi c. 3/314, 315. el-Muvafakat c. 4/105-107.

17 — el-İctihad s. 201-205.

MODERN ZAMANDA İÇTİHADIN ROLÜ VE ÖNEMİ :

İslâm'ın doğuşundan itibaren her zaman ve asırda, belirtilen şartlar ışığında ve altında Müslümanların karşılaştıkları pek çok meseleler, içtihad yolu ile çözülmüştür. Müctehid kişiler hizmetten geri durmamış, İslâm hukukunun tedvin ve gelişmesine yardım etmişler, hizmette bulunmuşlardır. Müctehidler ilmi faaliyetleri, içinde bulundukları siyasî, coğrafi ve kültürel şartlara göre kuvvetli veya zayıf olmuştur. Müslümanların son asırlarda, ilmin her dalında olduğu gibi içtihad sahasında da bir gerilemeye doğru gittikleri görülür. Aslında yeni birçok hâdiselere İslâm hukukunda cevaplar bulmak, ancak içtihad ve benzeri yollarla mümkün idi. Müctehidler azaldığı, yetişmediği modern çağda meselelerin artışı, çözüm tarzı bekleyişi içtihad eskisinden daha çok lüzum hissettirmektedir. Böylece ötedenberi hayata ışık tutan ve tatbik edilegelen İslâm fıkhi modern çağın hukukî meselelerine de cevap vermekten geri durmamış olacaktır.

Ama eskisi gibi ciddî bir şekilde ulemâ ve hukukcuların yetişmediği ve yetiştirilmediği bu çağda içtihadta bulunmak, acaba nasıl mümkün olacaktır?

Müslüman ferde ve topluluğa düşen görev; maddî hayatı, manevî, ruhanî renklerle renklendirmeleri, dünyayı âhirete bir köprü yapmalarıdır. Halbuki günümüz müslüman âlimleri arasında öyleleri vardır ki; isteyerek veya zorla asrî hayatı bırakırlar. Onlar Hristiyan batıdan veya Komünist doğudan gelen her şeyi kötü karşılarlar, reddederler. Bir kısmı da vardır ki bunların tam aksine bu dünyada tereddütsüz, ihtiyatsız yaşarlar, dinî meseleleri ve esasları umursamazlar. Son bir grupta, tedbirli bir şekilde eski ile yeni arasında orta bir yolu tercih ederler. İlk iki grubun tutumu birbirine tamamı ile zıd bir durum arzeder. Uyuşur ve uzlaşır yönleri bulunmaz.

Halbuki her üç grupta şunu bilir ve kabul eder ki; İslâm her zaman için uygundur ve her yeniliğe bünyesi içerisinde cevap verebilir hükümler taşır. İslâm, ümmetini şahsiyeti ile birleştirici ve koruyucudur. İyi niyetli kişiler böyle düşünürken içtihad kapısının da açık olduğuna tereddütsüz inanırlar.

İyi niyet eseri taşımayan düşüncelere göre ise; din artık yaşanmış gelip geçmiştir. Hayat mücadelesinde müstemleke altındaki Müslüman devletler ileri devletlerin beşerî kanunlarından

faydalanmalıdır. Bu da ancak icthad kapısının açık olması ile mümkündür. Onlar bu yolla Müslüman cemiyete hâkim İslâm fıkıhı yerine, başka hukuk sistemini daveti düşünürler.

Görülüyor ki her iki grupta, fikrini savunmada icthad kapısının açık olduğu fikrine dayanmaktadır. Ancak iyi niyet taşıyan görüş sahiplerine göre; geçmiş ümmetler ve âlimler, ilmi seviye bakımından günümüz Müslümanlarından daha yüksek seviyede idiler ve onlar her hâdise hakkında hükümler bulup koşmuşlardır. İctihad noktasından şimdi onların seviyelerine ulaşmak bile mümkün değildir. Onun için ancak o şartları taşıyan kişilere icthad kapısı açıktır. Aksi görüşü savunanlar ise bugünkü kültür ve medeniyet havasından, eski icthadların yetersiz olduğunu, asrımıza uymadığını belirtir, her an yeniliğe icthad yolu ile ihtiyaç vardır derler.

Bu kısa açıklamalardan anlaşılacağı üzere, bir zaman ve mekân kaydı (sınırlaması) olmaksızın, her asırda ve mekânda Müslümanlar, icthada muhtaçtırlar. Özellikle yenilenen ve değişen şu asırda daha çok ihtiyaç vardır. Fakat duyulan bu ihtiyaç nasıl karşılanacaktır?

Bu sorunun cevabında, önce İslâm hukukcularının bugünkü durumuna temas gerekir. Geçmişte olduğu gibi zamanımızda da ulemanın teşrik-i mesâî içerisinde çalışması, birbirleri ile yardımlaşmaları gerekir. Ancak bu yolladır ki gelişen zamanda yeniliklere ve gelişmelere cevaplar bulunabilir. Baş tarafta belirtilen şartları birtek kişinin şahsında toplaması, eskiye nisbetle hem güç, hem kolay. Güçtür; çünkü problemler eskiye nisbetle çok daha fazla ve çok yönlüdür. Bunları bilip üzerinde düşünmek, naslara göre değerlendirmeye tâbi tutmak, bir tek kişinin imkânı dışındadır. Kolaydır; çünkü şartların bir kısmını havi eserler, fıkıh, usulü fıkıh ve ahkâm sahasında yazılmış kaide-lerin kolayca bulunabilmesi imkânları hazırlanmıştır.

Her ne kadar neşir organları dünyanın her tarafında olup bitenleri kişinin önüne sermekte, dünyanın her tarafında söylenen ve yazılanlar duyulmakta, okunmakta ise de bunları takip bir veya birkaç kişinin, âlimin takatı üstündedir. Hatta bu, bir bakıma büyük müesseselerin, zengin devletlerin işidir. Yeni nesillerin, ferdî olarak yapabildikleri, ancak eserler üzerinde tashih ve tahkiklerden ibarettir. Her fert veya ilim meclisi işbu

araştırma ve tashih işinde bile eskilerin nasları değerlendiriş tarzlarını, ilimle amel yönünden hükümlerden ne gibilerini alıp ne gibilerini bıraktıklarını gözden uzak tutmamalıdır. Onun için günümüz araştırmacıları müctehid imamların mezhep ve görüşlerinden ayrılamazlar. Eski ile olan bağı koparamazlar. Nitekim Şah Veliyyullah Dehlevî der ki :

«Bu dört mezhebi kabulde büyük maslahatın bulunduğu ve dördünden kaçınmada da mefsetin (kötülüğün) olduğunu herkes bilmelidir.» O bu fikrini aşağıdaki faraziyelere dayandırır.

1 — İslâm Ümmetinden, sonrakiler daima öncekilere güvenmiş ve dayanmışlardır. Her Müslüman nesil öncekilerin de ilim ve amellerini alıp öğrenmişlerdir. Bu durum rivâyet suretiyle olduğu gibi, eserlerin aktarılması suretiyle de olmuştur. Ortalıkta her ne kadar rivâyet yoksa ve bu yol bırakılmışsa da, öncekilerin eserlerine itimad lâzım ve hatta zarurîdir.

2 — Bu mezheplerin mensupları Müslümanların kâhır bir çoğunluğudur. Hadiste de ;

ان امتي لا تجتمع على ضلالة فاذا رأيتم اختلافا فعليكم بالسواد الاعظم

buyurulmuştur. (18)

3 — Biz heva ve hevesine tabi müftilerle zulüm ve kötülükten hoşlanan hâkimlerin çok olduğu bir zamanda yaşıyoruz. (19)

Onun için geçen devirler uleması ve eserleri, bizim için ihmal edilemeyecek derecede önemlidir. Zamanımız insanı da takva sahibi âlimlerin fetvaları ile amel etmek zorundadır. O kişiler başkalarının delilini daha güçlü bulduklarından zayıf görüşü bırakır, kuvvetli görüşe yönelirler. Yine müctehid âlim kişiler, Kitap ve Sünnetteki hükümleri te'vile kalkmayacağı gibi, sarih veya zımnî icma ile sâbit hükümleri de red ve inkâr edemezler.

Geçmişte İslâm Ümmetinin uleması ve fukehası şeriatın dilini, inceliklerini öğrenmede büyük titizlik gösterirler, hakka boyun eğler ve Allah yolundan ayrılmazlardı. Şimdi ise İslâmî

18 — İbnu Mace, fiten 8. Müsnedü Ahmed c. 4/278, 357, 383.

19 — el-İmam Şah Veliyyullah b. Abdurrahman ed-Dihlevî, ikdû'l-Cîd fi ahkâmî'l-İcihad ve't-Taklid s. 28-29, Kahire?

ilimlere alâkanın azaldığı bir zamanda ve özellikle fıkıh tahsilinin zayıfladığı bu modern çağda içtihad lüzum vardır diyerek eski içtihadları ihmal ve yeniye sarılma akıl alır bir iş değildir. Âlimlerimizin bir çoğu manevî liderliklerini bırakmışlar ve maddiyat bayrağı altında toplanmışlardır. Allah'ın gayrısından korkup çekinmelerine rağmen, Allah'tan çekinmedikleri korkmadıkları görülür. Halbuki O Allah;

وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ

buyurmaktadır. (20) İşte bu beşerî zaaf ve gerileme yüzündendir ki, modern zamanda kendisine son derecede ihtiyaç duyulan içtihad işini yürüten şahıs veya meclisler halen yoktur ve yetişmemektedir. Bir kısım kişilerin içtihad mahiyetinde ileri sürdükleri fikirler de, yukarıdaki sebeplerden dolayı kabul bulmamaktadır. Aslında İslâm fıkıhı hiçbir zaman donuk hale gelmemiştir. Onda her sahada pek çok hayırlar vardır. Ancak araştırma ve incelemelerde bulunulmadığındandır ki, hakkında yersiz tereddütler duyulmuş, güçlüklerin var olduğu belirtilmiştir.

Çağımızda içtihadı duyulan ihtiyaç ne kadar fazla ise, içtihad ehli veya içtihad meclisi üyelerinin yapmaları, yerine getirmeleri gereken hususlar da o kadar fazladır. Şöyle ki : Modern çağın problemleri daha çetrefilli, düşman daha güçlüdür. İslâm eğitimi gören müesseseler bile, mensuplarına fıkıhın aslı kaynaklarını öğretmeye yeterli değildir. Üniversiteler ancak temel bilgileri öğretmektedir. Bu konuda yapılacak iş; içtihadı girişmekten önce ihlâslı, gayretli ilim erbabını çatısı altında toplayan eski ve yeni neşriyatı kitaplıklarında bulunduran müesseselere ihtiyaç vardır. Tefsir, Hadis ve Fıkıha esas itibariyle yer vermenin yanında, mukayeseli hukuk araştırmaları, yeni gelişen bir kısım temel müsbet ilimlerin tahsili de sağlanılmalıdır. Bu önemli ilimler ve şartlar yerine getirilmeden, bunlar öğrenilmeden içtihadı girilir ve idarecileri memnun eylemek istenilirse, ilimsiz fetva verilmiş olur. Bu durum, fetva vereni ve dini rencide etmekten, küçük düşürmekten başka bir işe yaramaz. Bu tarzda hareket edenler her geçen gün maalesef artmaktadır.

Ama içtihad mertebesine ulaşma yolunda dinî ilimlere, son derece ihtimam gösteren ilim ve rüsûh erbâbı müfessir, muhaddis, fâkih ve benzerleri yetişirse, sözüne de güvenilir, izinden de gidilir. Hadiste Rasulullah (S.A.V.);»

مثلاً منی كالطیر لا یدری: اوله خیر ام آخره

«Ümmetimin durumu yağmur gibidir. Başlangıcı mı daha hayırlı, nihayeti mi daha hayırlıdır, bilinmez.» (21)

Yine bu asrın daha önceki asırlar ve devirlerden farklı bir yönü de şudur : İslâm hukuku mezheplerinden bir tek mezhebin usul ve fûrua dair hükümlerine araştırmacı sıkışıp kalmamalı veya mezheplerin tamamını bırakarak Selef-i sâlihinin yaptığı gibi yeniden bir işe girişmemelidir. Asıllar ve teferruatta o mezheplerin herbirinden önemli ölçüde faydalanılır. İslâm hukukcuları, günümüzde bir kişi içtihad mertebesine yükselse bile, bu mertebe mutlak ve müstakil bir içtihad mertebesi midir, değil midir? Sorusuna farklı cevap vermişlerdir. Bir çoklarına göre; geçmiş müctehidler hükümlerden çıkarılabilen her hususta görüşlerini açıklamışlardır. İctihadın esas ve usullerini koymuşlar, tesbit eylemişlerdir. Öyleki, o esaslara bir kimsenin artık muhalefeti veya yeni bir içtihad metodu koyması da düşünülemez. (22) Binaenaleyh dört mezhep imamının her birisi gibi müstakil müctehidler bulunması mümkün değildir. Fakat bir kimsenin güzel gördüğü bir usulde bir mezhebin esasını, başka bir usulde de bir başka mezhebin o sahadaki kaidelerini alması doğru değildir. Çünkü bu, onu yanlış neticelere götürür.

Bütün bu açıklamalardan sonra asrımızın hukukî ve özellikle iktisadî meselelerini halletmede, cevaplarını bulmada, güvenilir sağlam bir mezhebe dayanmalıdır. Bu konuda mutlak müctehidlere son derece ihtiyaç vardır. İslâm gençliğini yabancı düşüncelerden, iktisat sistemlerinin tesirinden korumak için artık bu kaçınılmaz bir zarurettir. İslâm toplumunda öyle kişiler vardır ki, dinî hükümlerin bir kısmını bilir, bir kısmını bil-

21 — Tirmizî, adâb 81. Müsnedü Ahmed c. 3/130, 143, 4/319. İbnu Kayyim l'lamü'l-Muvakkiin c. 2/358, Mısır 1955.

22 — es-Suyutî, Celalüddin «er-Redd alâ men ahlede ile'l-Arz s. 38 v.d. Kahire?.

mez, Kitabın bir kısmına inanır, bir kısmını inkâr eder. O hali ile, tamamı ile cahilliğini veya tam küfrünü ortaya kor. İşte bu ve benzeri haller İslâm'a ve insanlığa en büyük zararı verir.

Onun için teşkil olunacak «**ilim meclisleri**» İslâm hukuk ve iktisadının esas ve teferruatına yeni bir ushupla mukayeseli bir şekilde İslâm toplumuna sunma zorundadır. Böylece Müslüman yeni nesil dinden uzaklaşmaz, gayr-ı müslim de kaçmaz, belki daha çok yaklaşır. Zira hakikatte, batının malı imiş gibi görünen yeni bir kısım kaidelerin gerçek yönü ortaya çıkar ve kime ait olduğu daha iyi anlaşılır.

Zamanımızda içtihadta bulunmanın geçmişe nisbetle belki daha kolay olduğu bazılarınca belirtilirse de, bu fikir mensuplarından Seyyit Muhammed B. Hasan el-Hacevî der ki; «Müctehid için temel kitap olarak bugün bir kısım eserler var fakat yine de insanlar eski büyük müctehidlerin mezheplerine bağlanmalıdır. Çünkü bu zamanın ilim adamlarında verâ, takva ve ihtiyat çok azdır. Kâdî ve müftilerin durumu da aynıdır.»⁽²³⁾ Bu fikre pek taraftar gözükmeyenler ise; her ne kadar neşriyatın her taraftan temini mümkünse de, bunların takibi ve okunması çok daha fazla zaman ve gayrete ihtiyaç gösterir. Yeni gelişen ilimlerin ortaya koyduğu problemler, insanların dinî ilimlere karşı alâkalarının zayıflığı da buna ilâve edilen engellerdir. Onun için müctehidlik derecesine ulaşmak günümüzde pek kolay olmasa gerek.⁽²⁴⁾

Kısacası, her asırda bir kısım müctehidlerin bulunabileceği mümkün ve câiz ise de, pratikte bazı asırlarda mutlak veya mezhepte müctehidlerin çıkmaması, yetişmemesi bu düşünceye bir engel sayılamaz.

SONUÇ VE TEKLİFLER :

Buraya kadar anlatılanlardan anlaşılan ve varılan sonuç şudur : İslâm'ın doğuşundan asrımıza kadar yaşayıp tatbik edilen İslâm hukukunun gelişme ve oluşmasında içtihadın pek önemli yeri vardır. Ortaya çıkan bir çok meselelere ve akıp giden çağların problemlerine genellikle içtihad yolu ile cevaplar

23 — Seyyid Muhammed b. Hasani'l-Hacevî, el-Fikrüssâmî fi tarih-i'l - Fıkhi'l-İslâmî c. 4/469-474, Tunus 1336.

24 — Daha fazla bilgi için bak; el-İctihad s. 511-545.

verilmiş ve yeni meseleler halledilmiştir. Pek büyük mevki kazanmış mezheplerin fıkıh kitapları, hep bu içtihadların mahsulüdür.

Rasulullah zamanından itibaren içtihadlardan günlük hayatta faydalanılmıştır. Ancak, böyle bir hukuk müessesesinin insanlarca istismarının, dinî hükümlerin rastgele manalandırılmasının ve te'vile tâbi tutulmasının önüne geçmek için fâkihlerce bir kısım şartlar konulmuştur. İctihad veya müctehidde aranılan bu şartlara en az ölçüler dahilinde bile olsa uyulmadığında verilen fetva, yapılan içtihad geçersiz sayılmıştır.

Hakikatte bu şartları yerine getirmek kolay iken, son asırlarda bazı güçlükler arzetmiştir. Bu güçlük, daha ziyade insanların yaratılışlarının değişmesinden, dinî ilimlere gereğince alâka gösterilmemesinden... doğmuştur. İctihad ilmindeki bu ilgisizliğe karşı içtihadla halli gerekli meseleler son senelerde artmıştır. Gençlere bu meselelerin İslâmî açıdan çözümü ve değerlendirilmesi sunulmalı iken sunulamamıştır. Kültür emperyalizmi sebebiyle günümüzün güçlü İslâm düşmanları bu fırsattan faydalanarak kendi iktisadî ve hukukî düşünce sistemlerini telkin etmekte ve yalnız onu öğretmektedirler.

Bu itibarlardır ki, İslâm toplumlarına ve Müslüman devletlere düşen görev; genç nesillere temel dinî ilimleri öğretmek, dinî şahsiyetlerini kazandırmak, din ilimlerinde mütehassıslar yetiştiren müesseseler kurmak, bu maksadla her türlü maddî ve manevî imkânları seferber etmektir. İslâm ülkelerine, özellikle varlıklı Müslüman ülkelere düşen bir diğer görev de; dinî alanda kültür alış - verişini süratlendirmek, koordineli çalışmaları başlatmak, konferanslar ve devamlı çalışan, tanınmış ilim adamlarından müteşekkil ilim meclisleri kurmaktır. Bu ilim meclisleri her kıtadaki Müslümanlar için ayrı ayrı oluşturulmalı ve bunların senede en az bir defa bir araya gelmeleri sağlanmalıdır.

İlim adamları da; kendi benliklerini yenerek, his ve hevesten uzak durarak ve ilmî çalışmalarını kendi kendilerine sürdürme yerine, aynı sahadaki meslektaşları ile teşrik'i mesâilerde bulunmalıdırlar. Temel dinî ilimlerin yanında, çağın gelişen teknolojisinden, temel müsbet ilimlerden ve prensiplerinden de faydalanmak zorundadırlar. Çalışma ve değerlendirmelerinde tek

yanlı değil, mukayeseli çalışmaya ağırlık vermelidirler. Bu suretle genç nesiller dinlerini, hukuk ve iktisadlarını mukayese imkânına kavuşarak gerçekleri öğrenme fırsatını bulurlar, İslâmî şahsiyetlerini güçlendirirler.

Modern çağda ancak böyle bir çalışma sonucu belki ilmî anlamda içtihad zemini hazırlanır ve yeni içtihadlarla çağın problemlerine cevaplar bulunur. Bu alışma ortamı hazırlanmadan, şartlar yerine getirilmeden bir içtihad gibi sunulan sathî, basit fikirler, dine ve müslümanlara zarar vermekten başka bir işe yaramaz. O halde, eski âlimlerimizin yolunda yürümek, mezheplerine bağlı kalmak daha iyi olacaktır. Çünkü hissî ve gayr-ı ilmî bir şekilde verilen fetva ve içtihadı alma yerine, histen uzak takva yolunu ve fikirlerini seçip almak daha iyidir.

دَعُوهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَخَجِّتْهُمْ فِيهَا سَلَامًا وَآخِرُ دَعْوَاهُمْ
أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ